

Un vessant poc conegut de Jordi Tiñena és el d'articulista a la premsa periòdica. Francesc Domènech i Rull, a «Articles valents», analitza la col·laboració de l'escriptor a la premsa (escrita, sobretot, però també, posteriorment, digital), on veiem la seva cara més mordaç i crítica. Tiñena va col·laborar al suplement tarragoní de *La Vanguardia* entre els anys 1997 i 2004 i fruit d'aquesta col·laboració en van resultar més de dos-cents cinquanta articles, eminentment de tema polític sobre l'actualitat, tant internacional com, sobretot, tarragonina. Domènech reivindica la sensibilitat política de l'escriptor, així com el seu paper d'analista polític. Aquest vessant polític és el que apareix més accentuat als articles publicats en un període posterior, ja al 2017, a la publicació digital *Fet a Tarragona*, en una actitud valenta lloada per Domènech.

El darrer capítol del llibre no és, de fet, un article d'estudi sobre cap aspecte de l'obra literària de Jordi Tiñena, sinó una emotiva carta que el també escriptor (i docent) Jaume Cabré adreça a un «Amic de lluny». En aquests mots, Cabré reivindica la figura d'escriptor, però també de professor de Tiñena, així com el seu llegat de bon home, professor apassionat, lector voraç, estudiós incansable de literatura i, també, escriptor.

El plaer d'escriure fa descobrir al lector de les obres de Jordi Tiñena nous aspectes de la seva producció literària (sobretot novehística), el convida a rellegir-la i és una excel·lent porta d'entrada per al lector desconegut. El llibre compleix amb escreix el doble objectiu presentat inicialment de convidar a fer llegir l'obra literària de Tiñena alhora que potenciar-ne el seu estudi. En aquest sentit, tot i la quantitat (i qualitat) de les aportacions recollides, encara queda molt camí per recórrer, amb l'estudi d'aspectes no tractats en aquests capítols o d'obres, dins la producció literària de l'escriptor, no estudiades. És per això que esperem (i desitgem) que aquesta sigui només una primera mostra (acomplida amb solvència i en un temps rècord) d'estudi acadèmic que es pot extreure (d'una part) de l'obra de Tiñena i que d'altres, ja sigui en forma de publicacions o de recerques, la segueixen. L'obra (i la persona) de Jordi Tiñena bé s'ho valen.

Emili SAMPER PRUNERA
Universitat Rovira i Virgili

SUNYER, Magí / SAMPER, Emili (ed.) (2019): *La llegenda*. Kassel: Edition Reichenberger, vi + 250 p.

Si hi ha un gènere dels que se solen considerar folklòrics que es resisteix a admetre classificacions unànimes és la llegenda. N'hi ha prou de fer un cop d'ull a la bibliografia crítica que ha generat per constatar-ho. Per aquesta raó, és molt d'agrair que el Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) i el grup de recerca Literatura, Iconografia i Receptió de l'Antiguitat (LIRA), adscrits a la Universitat Rovira i Virgili, hagin publicat aquest volum amb un propòsit tan clar com el que manifesten a les tres primeres línies del pròleg: «Aquest llibre es va concebre per debatre el concepte llegenda, determinar-ne els límits, examinar-ne l'evolució i observar el rendiment que ha proporcionat en textos literaris significatius» (p. 1).

El volum, d'una factura ortotipogràfica elegant i sòbria i en el qual només he sabut detectar unes poquíssimes errades d'impremta, està estructurat en dues parts, Conceptes i límits (p. 5-85) i Llegenda i literatura (p. 87-220), seguides d'una nodrida llista de referències bibliogràfiques (p. 221-241) i de la nòmina dels autors que hi han contribuït amb les credencials acadèmiques de cadascun (p. 243-246).

Les cinc aportacions que integren la primera part del llibre avaluen críticament el concepte objecte d'estudi i són d'ordre teòric i conceptual, però també tenen en conjunt un plantejament historiogràfic, en el sentit que d'una manera o una altra hi tracen l'evolució de la llegenda des de la Grècia arcaica fins a les societats contemporànies.

El primer capítol, «La llegenda, un dels grans gèneres del folklore narratiu» (p. 7-22), degut a Carme Oriol, contextualitza aquest gènere entre els altres dos amb què se sol relacionar —la rondalla i el mite— i mira d'establir-ne una classificació. Oriol situa la llegenda en un «espai» conformat per «una

sèrie de relats de característiques diverses, però que acostumen a compartir uns trets essencials», això és, «el caràcter extraordinari dels fets que es narren», «l'aparença de realitat» i «la funció exemplar» (p. 7). Seguidament, hi proposa una «síntesi de l'espai que ocupa la llegenda en el folklore català» (p. 15), en la qual revisa i actualitza la proposta de classificació dels relats llegendaris de la seva *Introducció a l'etnopoètica: Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (2002). El resultat és una reducció d'aquella classificació a tres classes: llegenda etiològica, llegenda de creença —que inclouria les llegendes sacra, satànica, màgica i demònica— i llegenda històrica.

Els treballs de Jesús Carruesco, «La llegenda en el món grec» (p. 23-39), i de Diana Gorostidi Pi, «Llegendes de la Roma arcaica: entre història, literatura i folklore» (p. 41-54), estan centrats a resseguir l'emergència i la consolidació dels relats llegendaris a les cultures escrites grega i romana respectivament. Per mirar d'esbrinar quina presència tenia aquest gènere a la cultura grega, Carruesco proposa «examinar quines són les correspondències, si n'hi ha, que podem trobar en les narracions tradicionals d'aquella cultura amb allò que actualment entenem per llegendes», un exercici de comparatisme que topa amb «la dificultat d'arribar a una definició de la llegenda que faci unanimitat entre els estudiosos moderns del folklore» (p. 24). Si a la Grècia arcaica i clàssica «la llegenda es presenta com una forma narrativa naixent que se situa a la perifèria del mite» (p. 30-31), a la Grècia hel·lenística i imperial ja hi ha «un ric panorama de narracions que encaixen bé en les tres categories en què sovint es divideix la llegenda: etiològiques, històriques i sobrenaturals» (p. 27). Carruesco situa l'origen de la «llegenda literària» en el marc del «caràcter més pròpiament literari de l'*Odissea*, respecte a la *Il·líada* o altres poemes èpics» (p. 35) i planteja la idea que el relat que fa Ulisses del seu propi viatge «pot ser considerat la primera llegenda de la literatura occidental» (p. 37). Com a conclusió, destaca el caràcter marginal de la llegenda, que «es localitza en la perifèria, en els marges del discurs vàlid imperant [...], se situa (alternativament o simultània) a dins i a fora d'aquests límits, i per aquest motiu té una funció ambivalent: pot ratificar o qüestionar la validesa d'aquell discurs» (p. 39). Gorostidi, al seu torn, explora «la interacció entre llegenda, història i literatura a l'antiga Roma» a partir de «les diverses postures d'època republicana i augustiana en el tractament dels episodis de l'etapa primigènica» (p. 43-44). És en aquestes èpoques i per mitjà d'autors com Properci, Horaci o Virgili, que «les tradicions orals, especialment les que fan referència a personatges llegendaris o fets fantàstics i meravellosos» (p. 44) —que no gaudien inicialment de bona consideració entre els escriptors— s'incorporen de manera progressiva a la literatura i, segles més tard i per mitjà de l'obra de Titus Livi, al relat historiogràfic. Amb tot, autors com Ciceró o Livi mateix manifesten un cert distanciament crític o escèptic respecte d'uns relats orals o de tradició oral que la «cultura popular coneixia prou bé des de sempre» (p. 54).

Magí Sunyer, amb «La llegenda històrica romàntica» (p. 55-69), es proposa «contribuir a la caracterització de la llegenda històrica en el romanticisme català» (p. 55) i ho fa a partir de la premissa que «ni que nosaltres considerem que la llegenda històrica no té res a veure amb el folklore», els escriptors romàntics catalans «n'emprenien la reescriptura com a continuació del procés de preservació de les tradicions» (p. 60-61). L'aportació de Sunyer constitueix una anàlisi molt perspicaç i aguda de l'ús de la llegenda i de les llegendes que fan autors tan destacats com Antoni de Bofarull, Pau Piferrer o Víctor Balaguer, els quals de manera general consideren que «la llegenda ajudava a omplir els buits que la història deixava sense explicació o sense narració» i que «podia contenir una part de veritat a la qual la ciència històrica no hagués tingut accés» (p. 64-65). La conclusió és que la «necessitat de connexió amb el passat, preferentment medieval,» dels romàntics catalans va activar la promoció de la llegenda o dels relats llegendaris «que se suposava que la tradició també transmetia» (p. 69).

Clou la primera part de llibre la contribució d'Alfons Gregori, «L'ambigüitat de la creença: la llegenda i el fantàstic a la llum de les teories contemporànies de la literatura i el folklore» (p. 71-85), en què l'autor reflexiona a l'entorn del concepte de «creença» —un dels elements que se solen adduir com a centrals per a la caracterització genèrica de la llegenda— i ho fa en relació amb el concepte de «fantàstic», en què és especialista, i en el marc de les societats postindustrials i de l'era postmoderna. A parer d'aquest investigador, tant el fantàstic com les llegendes coincideixen «en la voluntat que semblen expressar de transgredir el paradigma creencial instal·lat en el marc institucional: tant el laïcisme empirista

promogut pels poders civils i el seu entorn mediàtic com les diferents variants del monoteisme en les institucions religioses», i en aquest aspecte coincideix amb Carruesco a atribuir un caràcter perifèric i transgressor a les llegendes, les quals considera que són «una manifestació més del fantàstic en la nostra contemporaneïtat» (p. 85) que se circumscriu a l'àmbit del folklore.

La segona part del llibre, que té un caràcter més aplicat i miscel·lani, reuneix vuit treballs o estudis de cas que analitzen el rendiment que la “llegenda literària” ha tengut en la configuració d'alguns «textos significatius» de la literatura catalana contemporània, sobretot del XIX i de la primera meitat del XX. «Aquil·les: una vida breu i una fama eterna» (p. 89-100), degut a Joana Zaragoza Gras, ressegueix la presència d'aquest personatge en la *Ilíada* i en textos de Robert Graves, Llorenç Villalonga o Alessandro Barico. Emili Samper centra la seva contribució —«Francesc Maspons i Labrós i les *Tradicions del Vallès*: un tast del llegendari català» (p. 101-120)— a analitzar les particularitats del recull llegendari d'un dels folkloristes més destacables del XIX principatí. Margarida Aritzeta, amb «Narcís Oller, llegendes, mites nacionals i mites literaris» (p. 121-133), explora l'ús i l'apropiació que fa el novel·lista vallenc d'alguns elements llegendaris i mitològics a *L'escanyapobres* i a *Vilaniu*. Albert Oliva, que signa «Llegenda i festa. Narcís Oller i Josep Aladern» (p. 135-147), en canvi, posa en relació *Vilaniu* i *Costums típics de la ciutat de Valls*, dues obres que comparteixen elements amb el corpus llegendari oral vallenc. Jordina Gort, a «La llegenda del comte Arnau vista per Frederic Soler» (p. 149-170), estudia el tractament que fa el dramaturg d'una de les llegendes catalanes més conegudes i les influències i fonts de què se va servir per a elaborar *Lo comte l'Arnau*. Montserrat Corretger explora, a «Relat llegendari fundacional i llegenda: la prosa narrativa de Carner, López-Picó i Maseras el 1922» (p. 171-190), quina funció té la llegenda —juntament amb altres gèneres orals— en tres obres d'autors noucentistes aparegudes el mateix any: *La creació d'Eva i altres contes*, *Lleures barcelonins* i *Setze contes*. Montserrat Palau dedica el seu treball, «Folklore i llegenda en el teatre de Ventura Gassol: *La mort de l'os*» (p. 191-204), a examinar la importància que Gassol atorga a la llegenda —i al folklore en general— en la construcció d'una proposta teatral catalana amb vocació universal. Finalment, Joan Ramon Veny dedica «De la “llegenda” de la reina Esther a la *Primera història* espriuana» (p. 205-220) a investigar de quines estratègies literàries se serveix Espriu per elaborar *Primera història d'Esther* a partir de l'hipotext bíblic.

Un dels aspectes més atractius del llibre és la diversitat de disciplines acadèmiques amb què els tretze autors que hi contribueixen hi plantegen i hi tracten els diversos aspectes relacionats amb el gènere: la folklorística i l'etnopoètica, els estudis clàssics, la filologia, la teoria de la literatura i la historiografia literària. Aquest fet n'assegura la complementarietat i una aproximació polièdrica i dialògica a l'objecte d'estudi, però també hi deixa veure ara i adés plantejaments contradictoris i solucions conflictives.

Oriol i Carruesco, per exemple, donen bel·ligerància a l'expressió “llegenda de creença”, que és una categoria que Linda Dégh —una de les autoritats més citades en aquest llibre— descarta perquè, a parer seu, «neither the term *belief legend* nor *folk belief story* [...] deserve to be retained». ¹ Respecte de la “llegenda històrica”, que Josep Maria Pujol havia exclòs de la literatura folklòrica «perquè el seu context no és el de la interacció en petit grup sinó el de la crònica medieval, renaixentista o barroca», ² Oriol adverteix que només hi pren en consideració «aquells relats que s'han transmès per tradició oral en el context de la interacció entre les persones que estan en contacte directe» (p. 19-20). Diria, però, que justament aquesta classe de relats —que són de caràcter assertiu i no de caràcter especulatiu— no es transmeten avui dia en situacions quotidianes de comunicació folklòrica, sinó que tenen vigència sobretot en l'àmbit de les activacions patrimonials, de manera semblant al que apunta Sunyer que ja passava en el segle XIX en relació amb la incipient activitat turística (p. 64).

1. DÉGH, Linda (2001): *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press. (2001: 83).

2. PUJOL, Josep Maria (2013). *Això era i no era: Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili. (2013: 31 i 286).

D'altra banda, no s'hi acaba de perfilar amb prou nitidesa l'abast que cal donar a la designació "llegenda literària", una categoria que és central en els vuit capítols que constitueixen la segona part del volum i que pot incloure obres clàssiques i canòniques de la literatura universal —l'*Odissea* o el *Llibre d'Ester*—, textos que resulten d'un procés conscient d'aplicació de tècniques de representació literària a un argument llegendari provinent de l'arxivística folklòrica, textos de creació que tenen com a punt de partida el coneixement d'una tradició llegendística determinada i, encara, arguments de caràcter llegendari que s'han incorporat per mitjà de procediments diversos a trames literàries escrites.

En relació amb les subcategories de la llegenda, hi trob a faltar qualque aportació dedicada a la llegenda contemporània i als rumors d'actualitat, una classe de relats que, justament per la seva vigència tant en la comunicació folklòrica com en la creació literària, sorprèn que no hi tinguin un tractament específic o més detallat.

En el treball que clou el llibre, Joan Ramon Veny observa, com de passada, que Espriu mateix qualifica el *Llibre d'Ester* de "contarella", "llegenda", "anècdota oriental", "immortal apòleg" (p. 205) i "semillegendària narració bíblica" (p. 219), i fa palès, així, el desconcert que pot arribar a provocar la naturalesa d'un relat en qui se proposi adscriure'l a una determinada categoria analítica. La realitat és molt més complexa i inextricable del que de vegades voldríem els estudiosos, que maldam per reduir-la a categories i a sistemes classificatoris, que són altrament necessaris per mirar d'entendre-la i d'explicar-la amb les eines epistemològiques i hermenèutiques tan esmolades com sigui possible. *La llegenda*, tot i que no acaba de determinar ben bé els límits del gènere que hi analitzen de manera solvent els autors que hi participen, constitueix un molt bon estat de la qüestió que obre noves perspectives d'estudi i de debat i crec que és una d'aquestes eines de referència que no podrem deixar d'usar d'ara endavant els qui ens interessam per aquest gènere.

Jaume GUISCAFRÈ
Universitat de les Illes Balears

TOMÁS FACI, Guillermo (2020): *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el Reino de Aragón*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 348 pp.

«El aragonés es un idioma universal que se llama español».¹

«En Aragón nunca se ha hablado catalán, ni se habla ni se hablará».²

Tothom qui vulgui treballar sobre les llengües pròpies i històriques de l'Aragó, l'aragonesa i la catalana, sap que, si no s'ajusta en els seus estudis a la ideologia que conformen les dues citacions anteriors, s'haurà d'enfrontar a la majoria de la ciutadania d'Aragó i d'Espanya, si més no. El medievalista Guillermo Tomás Faci n'ha estat ben conscient en escriure el llibre que ací ressenyo (p. 219 i p. 289). I ho ha fet, glossant Antoni M. Badia i Margarit, amb *ciència i passió*: la ciència amb què ha valorat i interpretat al seu llibre moltíssima documentació d'arxiu i bibliografia, i la passió que hi declara obertament envers la llengua aragonesa des del principi (p. 11): «quien escribe esto conoce, habla y estima la lengua aragonesa, sufre ante la perspectiva de su desaparición inminente y se ofende cuando es descrita como una jerga inculta, una mezcla disforme o una invención contemporánea» (p. 11), al final (p. 289): «Una pequeña lengua en peligro de extinción que, en mi caso, defiende contra viento y marea». Tot plegat l'ha empès a escriure en aragonès la darrera pàgina de la «Introducción» i cloure-la amb els mots: «Perqué, pase el que pase, la lluita hará valeu la pena» (p. 31).

1. Alvar, Manuel (1979, 1 de novembre): «Entrevista a Manuel Alvar», *Nueva España*. Huesca.

2. Herrero, María / Quintana i Font, Artur (2018): *La Vall de Balat. Memòria de l'Aragó 1948-2017*. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, 64, p. 73.